

Taboriščne novele Branke Jurca: nasilje, animalizacija ženske in razpad osebne identitete¹

Jožica Čeh Steger*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 821.163.6-32.09Jurca B.

Jožica Čeh Steger: Taboriščne novele Branke Jurca: nasilje, animalizacija ženske in razpad osebne identitete. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 87=52(2016), 1–2, str. 179–197

V prispevku je predstavljena taboriščna proza Branke Jurca, ki je na lastni koži izkusila trpljenje v koncentracijskih taboriščih Gonars in Ravensbrück ter poleti 1945 izdala knjigo taboriščnih novel *Pod bičem*. Iz teh pripovedi, napisanih v izčiščenem realističnem jeziku, razbiramo grozljive podobe fizičnega in duševnega nasilja, lakote, umiranja, razčlovečenja in razpadanja osebnih identitet, a tudi upanja na osvoboditev. Taboriščne novele Branke Jurca mestoma razkrivajo pisateljčino zavezanost socialistični ideologiji, vendar ni zašla v pretirano ideološko slikanje taboriščne stvarnosti, kar je posebna dragocenost teh novel.

Ključne besede: taboriščna proza, Gonars, Ravensbrück, realizem, Branka Jurca

1.01 Original Scientific Article
UDC 821.163.6-32.09Jurca B.

Jožica Čeh Steger: The Concentration Camp Novellas by Branka Jurca: Violence, Animalisation of Women, and Decomposition of Personal Identity. Review for History and Ethnography, Maribor 87=52(2016), 1–2, pp. 179–197

The treatise presents concentration camp prose by Branka Jurca, who herself experienced a great deal of suffering in the concentration camps Gonars and Ravensbrück.

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine P5-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine), ki ga financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

* Dr. Jožica Čeh Steger, redna profesorica za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija, jozica.ceph@um.si

In the summer of 1945 she published a book of concentration camp novellas *Pod bičem* ("Under the Whip"). These narratives, written in a clear realistic language, present horrifying images of physical violence and psychological abuse, hunger, dying, dehumanisation, and decomposition of personal identities, but they also present hope of liberation. The concentration camp novellas by Branka Jurca partially reveal her obligation to the socialist ideology, even though she did not use an exaggerated ideological presentation of the concentration camp reality, which makes these novellas even more valuable.

Key words: concentration camp prose, Gonars, Ravensbrück, Realism, Branka Jurca

UVOD

Branka Jurca (1914–1999) je bila rojena v Koprivi na Krasu. Njen oče, zaposlen kot paznik v koprski kaznilnici, je moral ob izbruhu prve svetovne vojne na fronto v Galicijo, kjer je bil hudo ranjen. Po zdravljenju v vojaškem lazaretu na Madžarskem mu ni bilo več treba na fronto, poklicno pa je bil premeščen v mariborsko kaznilnico.² Žena z otrokoma, Branko in Cirilom, se mu je kmalu pridružila. Sprva so našli dom v enosobnem stanovanju stare pritlične hiše na Pobrežju ob Dravi, nato so se preselili v večje in svetlejše stanovanje v ulico Ob železnici. Stanovali so v drugem nadstropju zadnje dvonadstropne hiše ob vojaškem skladišču, do koder je vozil slepi železniški tir.³ Branka Jurca je v Mariboru obiskovala dekliško samostansko šolo in učiteljsišče (1929–1934). Po končani diplomi (1934) štiri leta ni mogla dobiti učiteljske službe, kar je v mladi intelektualki izostrilo čut za socialne krivice in upor. Po končani učiteljski diplomi je nekaj časa delala za strojem v mariborski tekstilni tovarni »Doctor & drugi«. Kmalu so jo premestili v pisarno, vendar tam ni zdržala, zato je to službo pustila. Leta 1938 je začela poučevati pri Svetem Jakobu v Slovenskih goricah in imela v razredu čez osemdeset učencev. Pred drugo svetovno vojno se je v Mariboru pridružila levičarsko usmerjeni mladini, pomagala v ljudskem boju proti socialni krivici in hitlerjevskemu nasilju.⁴ Aprila 1941 je pred Nemci zbežala v Ljubljano. Skupaj z drugimi begunkami iz Štajerske je bila

² Jurčevi so prišli v Maribor že pred koncem prve svetovne vojne. O težkem življenju Primorcev, ki so se po prvi svetovni vojni množično priselili v Maribor, je pisateljica povedala naslednje: »Prišli so iz Primorske – tedaj je ostala ena tretjina Slovencev pod Italijo in najbolj zavedni so pribežali v Jugoslavijo. Naša družina je bila med njimi. Ti Primorci niso imeli ne zemlje ne denarja. Da so živeli, so sprejeli najbolj nepomembne in najbolj osovražene službe: bili so orožniki, dacarji, financarji.« (Jurca 1972: 12)

³ Branka Jurca je svoja otroška leta v Mariboru duhovito popisala v knjigi črtic *Rodiš se samo enkrat* (1972).

⁴ Pisateljčin sin Matjaž Potrč navaja v spominskem zapisu ob stoletnici maminega rojstva, da se je tik pred drugo svetovno vojno vpisala na ljubljansko univerzo (<http://matjazpotrcc.splet.arnes.si/clanki/>; ogled: 9. 2. 2016).

nameščena v telovadnici meščanske šole v Mostah (Samsa 1952: 3). Po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije se je pridružila osvobodilnemu gibanju in delovala kot kurirka (PBL, 599). Mara Samsa se je spominja, kako je prišla k njej na ljubljanski dom po obleko za prve partizane. Med drugo svetovno vojno je bila internirana v koncentracijski taborišči Gonars in Ravensbrück. Po osvoboditvi je najprej delala pri Glavnem odboru Antifašistične fronte žena, nato se je znova posvetila učiteljskemu poklicu. Poučevala je na dveh ljubljanskih osnovnih šolah, na Prulah in na Levstikovem trgu. Bila je urednica *Cicibana* (1960–1971) in revije *Otrok in družina* (1964–1966). Zavzemala se je za pravice žensk in otrok. Po vojni je izdala taboriščne novele *Pod bičem* (1945), pripoved o življenju redovnice in njeni preobrazbi v partizanko («... *potem je zmagalo življenje*» (1953)) ter zbirko *Stekleni grad* (1958), ki predstavlja izbor njenih novel iz predvojnega, vojnega in povojnega časa.⁵ Kmalu zatem se je povsem posvetila mladinski književnosti in postala ena najvidnejših mladinskih pisateljic. Izpod njenega peresa je nastalo okrog 35 knjig za otroke in mladino. Prejela je dve Levstikovi nagradi, leta 1960 za knjigo *Okoli sveta* in šest let pozneje še za *Vohljača in prepovedane skrivnosti* (Haramija 2000: 47). Sodelovala je pri Zvezi prijateljev mladine, pri bralni znački, Kurirčkovem festivalu idr. Bila je članica ZK in ZZB NOV, udeleženka NOV, nosilka partizanske spomenice 1941 in reda zaslug za narod z zlato zvezdo. Za svoje dolgoletno uspešno, prizadevno družbeno delo, zlasti za delo z mladimi in za mlade, je prejela priznanje OF. Umrla je po dolgi bolezni dne 6. marca 1999 v Ljubljani.

Ob stoletnici rojstva Branke Jurca je bila na njeni rojstni hiši v Koprivi odkrita spominska plošča. V Brjah pri Koprivi, od koder je bil doma njen oče, so domačini po njej poimenovali eno od vaških poti. V soavtorstvu Andreja Curka in Marjete Malešič je o pisateljici nastal dokumentarni film. Izšli sta tudi dve knjižni publikaciji: *Kopriva nikoli ne pozebe. 100 let spomina na Branko Jurca* (2014) v uredništvu Marjete Malešič in knjižni izbor kratke proze za odrasle *Pot v svobodo* (2014) pri založbi Litera v uredništvu Jožice Čeh Steger. Literarno zapuščino pisateljice in publicistke Branke Jurca so njeni sorodniki predali v Pokrajinsko in študijsko knjižnico Ivana Potrča Ptuj, kamor je s soprogom Ivanom Potrčem pogosto in rada zahajala.

ZAČETKI LITERARNEGA USTVARJANJA BRANKE JURCA V MARIBORU

Branka Jurca je začela literarno ustvarjati v tridesetih letih prejšnjega stoletja, ko je živela v Mariboru. Tematsko je posegala v kraško in štajersko socialno

⁵ Z novelo *Dva* je Branka Jurca uvrščena tudi v antologijo krajše proze slovenskih avtoric *Klič me po imenu* (2013), ki jo je uredila Silvija Borovnik.

stvarnost tistega časa. Njene novele so nastale iz stvarnega življenja in iz izkušenj, zlasti iz prizadetosti nad socialnimi in moralnimi krivicami. Po mariborskih predmetjih je spoznavala revščino ljudi in socialno ter družbeno krivičnost občutila tudi sama, ko je bila brez službe. Pod vlivom takratnega druženja s primorskima komunistoma Pinkom Tomažičem in Antonom Veluščkom - Matevžem je v njej zorela misel o boju za pravičnejšo podobo sveta (Samsa 1952: 3). S prvimi socialno občutenimi novelami se je pridružila valu socialnih realistov. Pisati je začela iz osebne prizadetosti, iz odpora proti socialnemu ponižanju in ponižanju ženske kot osebnosti (Hofman 1978: 105). Eno od svojih prvih novel z naslovom *Izgon* je leta 1939 objavila v reviji *Obzorja*, ki je med letoma 1938 in 1940 izhajala v Mariboru v uredništvu Vladimirja Kralja in Bratka Krefta. V uvodniku prve številke *Obzorij* sta urednika poudarila, da je revija v prvi vrsti namenjena mladim pisateljem, ki so na dolgo neprebujenem severovzhodnem delu države začeli ustvarjati pravo socialno prozo. Med drugim sta zapisala, da bo revija navajala k stvarnemu dojetju socialne, moralne in gospodarske resničnosti tudi s publicističnimi članki, dopuščala načelo svobode svetovnega nazora, kolikor bo ta v skladu s koristmi našega naroda, in obravnavala pereča vprašanja narodovega življenja v njihovi zgodovinski vzročnosti. Že v prvem letniku revije so se z literarnimi prispevki oglasili danes najvidnejši vzhodnoslovenski socialnorealistični pisatelji, kot so Ivan Potrč, Anton Ingolič, Miško Kranjec, Ferdo Godina in Jože Kerenčič. V drugem letniku se je Tonetu Čufarju, Ferdu Godini, Antonu Ingoliču, Milanu Kajču, Ivanu Potrču, Maksu Šnuderlu in Cvetku Zagorskemu pridružila tudi Branka Jurca. Leta 1939 je objavila tri novele; *Kristino* in *Vrnitev* v *Sodobnosti* ter *Izgon* v *Obzorjih*. Novelo *Kristina* je večkrat omenjala kot svojo prvo novelo in navajala, da ima biografsko podlago v težkem življenju sosede, ki je živela pri njih. Napisala jo je na podstrešju prijateljice Silvire Tomasini in jo poslala Ferdu Kozaku, tedanjemu uredniku *Sodobnosti*. Ta je bil nad novelo navdušen in jo je takoj objavil (Jurca 1972: 12). Tudi sicer so kritiki začetno pisanje Branke Jurca zelo dobro sprejeli. Med ocenjevalci teh zgodnjih novel je bil prav tako njen poznejši soproj Ivan Potrč. Pohvalno oceno ji je napisal v *Večerniku*, kjer je bil tedaj zaposlen kot novinar. Pisateljica se spominja, kako je pozneje v šali večkrat povedal, da je bil zaradi te ocene kaznovan tako, da je avtorico po drugi svetovni vojni dobil za ženo (Kladnik 1993: 12).

V noveli *Izgon* (*Obzorja* 1939) je že tematizirano življenje primorskih beguncev pred drugo svetovno vojno v Mariboru in pripoveduje o mladem paru, prebivajočem v skromni podstrešni sobi. Andrejc in Julika delata v tovarni. Rada bi si ustvarila družino, toda v njuno življenje usodno poseže policijski odlok o izgonu Andrejca iz države. Razpoloženjski opis mrzlega ozračja v jesenski pokrajini pod Pohorjem še nekoliko po cankarjansko napoveduje neprijetne dogodke, ki se bodo zgodili. Andrejc, primorski begunec, je v Ma-

riboru spoznal dekle, dobil delo, a je brez domovinske pravice. Tudi sicer se težko navaja na ljudi in mrzlo ozračje pod Pohorjem. Ohranil je pokončno držo in obsoja prebegle rojake, ki so v Kraljevini Jugoslaviji s klečepazenjem pridobili državljanstvo in uradniške službe. Zaradi sodelovanja v delavski stavki mu preti izgon iz mesta in države. Dekle želi z njim, vendar ji je zaradi nosečnosti vstop v tujino prepovedan, zato se odloči za splav. Opravi ga pri neki ženski, vendar se po nestrokovno opravljenem posegu začnejo težave in zaradi zastrupitve umre. Umiranje dekleta je opisano precej naturalistično. Iz dekletovih očitkov, da ji fant ne pomaga, potem ko je bila ona pripravljena zanj storiti vse, se že razbira za pisateljico značilna povojna tema nasprotja med spoloma. Andrejc po dekletovi smrti zapusti mesto in gre v neznano. V novelah Branke Jurce srečujemo praviloma pogumne in čutne ženske, ki imajo neizmerno voljo do življenja in se borijo za življenje svojih otrok. Julika iz novele *Izgon* je edini ženski lik, ki se odloči za prekinitev nosečnosti. Pisateljica te novele pozneje ni vključila v svojo povojno zbirko *Stekleni grad* (1958).

Novela *Vrnitev* (*Sodobnost* 1939) pripoveduje o propadlem upanju mariborskega zapornika, ki ga po desetih letih ječe pomilostijo in upa, da bo lahko začel novo življenje. Iz mariborske kaznilnice se vrača proti domu ob Dravi. Toda ko prestopi prag domače bajte, spozna, da se nima kam vrniti. Žena ima z gospodarjem hiše že dva otroka, hčerka dela in ljubimka v gostilni na Studencih. Tudi v noveli *Ljubezen* (*Sodobnost* 1940) je dogajanje umeščeno na štajerski konec, vendar kraj ni natančneje poimenovan, kar je posebnost te novele, saj je pisateljica dogajalne kraje običajno poimenovala z zemljepisno preverljivimi imeni. Novela pripoveduje o neizživetih ljubezenski strasti meščanske ženske v nekem podeželskem trgu, najbrž pri Svetem Jakobu, kjer je pisateljica leta 1938 dobila službeno mesto učiteljice.

V štajersko okolje je umeščena tudi novela *Medvladje* (*Nova obzorja* 1951). Po nastanku sodi v povojni čas, a tematizira nemško okupacijo Maribora. Pri opisu razstrelitve Glavnega (danes Starega mostu) in železniškega mostu čez Dravo je Branka Jurca sicer izhajala iz zgodovinskih dejstev,⁶ vendar je bil v središču njenega zanimanja oris duševnega stanja ljudi ob razstrelitvi obeh mostov. V drugem delu novele izstopa prizor, kako množica ljudi, zlasti žensk in otrok, vdre v zastraženo in goreče vojaško skladišče pri Magdalenskem parku. Prerivanje, verbalno in fizično obračunavanje, grabljenje po moki, olju

⁶ Ob približevanju nemške vojske iz Šentilja proti Mariboru je jugoslovanska kraljeva vojska izdala ukaz o rušitvi mariborskih mostov čez Dravo in jih je dne 7. aprila 1941 tudi razstrelila. Glavni most, zgrajen v letih 1909–1913, ki je veljal v tistih časih za arhitekturni biser avstrijske monarhije, se je zlomil na dvoje, nemška vojska pa je ob porušenem Glavnem mostu kmalu zgradila pontonski most. Železniški most pa ni bil docela porušen, zato je po njem nemška vojska nemoteno nadaljevala pot proti Celju. (Lešnik 2013: 45)

in drugih živilih v gorečem skladišču je opisano naturalistično. Pri tem se na eni strani razkriva odpor do jugoslovanskih vojakov, hitlerjevcev in premožnejših stanovalk, a na drugi strani naklonjenost do revnih delavskih družin. Slikovito je ubesedeno kaotično stanje ljudi v napetih duševnih situacijah, prepričljivo so opisane reakcije posameznikov kakor tudi socialne razlike, ideološka in nacionalna nasprotja med ljudmi. S posebno toplino je izrisana podoba delavske matere s šestero lačnih otrok.

TABORIŠČNE NOVELE

Branka Jurca je bila med drugo svetovno vojno internirana v koncentracijski taborišči Gonars in Ravensbrück. Pod italijansko zasedbo je najprej prebila dobrega pol leta v Gonarsu. Pred kapitulacijo Italije, ko je sodelovala pri ljubljanskih demonstracijah, so jo Italijani znova aretirali in predali Nemcem. Iz ljubljanskega zapora je bila nato med prvimi internirana v žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück, kjer je prebila poldrugo leto, vse do osvoboditve (Samsa 1952: 3). V Ravensbrücku, največjem ženskem koncentracijskem taborišču, so se znašle interniranke različnih narodnosti iz štiridesetih držav. Morale so prisilno delati, na njih so opravljali tudi zločinske medicinske poskuse. Med letoma 1939 in 1945 je bilo v tem taborišču registriranih okrog 132.000 žensk in otrok, od tega 2230 Slovenk. V zadnjih mesecih vojne so v taborišče Ravensbrück množično vozili interniranke iz drugih taborišč in jih veliko umorili. Potekale so grozljive selekcije bolnih in slabotnih za zaplinjevanje in krematorij (Morrison 2000: 30). Med slovenskimi internirankami je bilo veliko intelektualk, kot so dr. Angela Piskernik, Vera Albrecht, Marjana Golob, Meta Vidmar, Mara Čepič, Branka Jurca, Sanja Lapajne, Erna Muser, Cita Potokar, Vida Zavrl, Angela Vode, dr. Majda Mačkovšek, Marija Žumer idr. (Muser/Zavrl 1971).

Branka Jurca je že poleti leta 1945, tj. dva meseca po osvoboditvi, izdala knjigo z naslovom *Pod bičem*, v katero je uvrščenih devet novel o trpljenju internirank v Gonarsu in Ravensbrücku.⁷ V pripovedih omenjene zbirke bomo o grozljivi lakoti, ponižanju, pretepanju, umiranju žensk in otrok, o razpadu osebnih identitet, o umazaniji, smradu, ušeh idr. Prvih pet novel se nanaša na Gonars (*Murčki*, *Srečanje*, *Sonce v taborišču*, *Požar*, *Upor*), v šesti

⁷ Branka Jurca o svojem trpljenju v obeh koncentracijskih taboriščih in o grozotah nacističnega nasilja svojima otrokoma ni želela pripovedovati. O tem ni rada govorila niti v številnih intervjujih, ki jih je imela kot ena najvidnejših mladinskih pisateljic povojnega časa. Odprto ostaja vprašanje, zakaj pisateljice ne najdemo med avtoricami spominskih pričevanj iz Ravensbrücka, ki so izšla leta 1971 v knjigi *FKL: Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück* v uredništvu Erne Muser in Vide Zavrl.

(*Beračice*) je tematizirano čakanje zapornic v ljubljanski ječi na transport za Ravensbrück, zadnje tri pripovedujejo o trpljenju v Ravensbrücku (*Pa ne bo-mo jedle, Maščevanje, Pot v svobodo*).

PRIPOVEDI O KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU GONARS

Novela *Murčki*⁸ pripoveduje o neizmerni lakoti internirancev v Gonarsu in o njihovi močni želji po svobodi. Pretresljivi so opisi mlade kmečke žene, katere mož je od lakote umrl v taborišču na Rabu, sama pa je z otrokoma zaprta v Gonarsu. Da bi nahranila dojenčico, proda murčke, svoje zadnje bogastvo, za tri kilograme fig. Toda oslabela deklica dobi grižo in umre. Opis obupane in razčlovečene matere Tonce, ki brez milosti spodi nekega na smrt oslabelega otroka, prosečega za sladki sadež, je naravnost srhljiva. Sredi pogubne lakote, propadanja teles, vodenih obrazov, steklenih oči in otekajočih nog izstopa impresionistični opis prebujajoče se pomladi onstran taborišča ter izraža pisateljičin čut za lepoto narave in upanje na odrešitev iz taboriščnega pekla. Novela *Srečanje* se začne z opisom še precej mrzlega ozračja in prvih znakov prebujajoče se pomladi onstran taborišča, čemur sledi opis psihotičnega stanja množice internirank, ki opazujejo široko vrsto po polju bližajočih se sestradanih zapornikov z Raba in si v kratkih, lapidarnih stavkih prek ograje izmenjujejo sporočila o življenju in smrti. Dekle zagleda med zaporniki svojega fanta, čez ograjo mu vrže kruh, on pa ji obljubi, da se bosta po vojni poročila. Spet druga interniranka sporoči očetu, da je njegova žena že mrtva. Neki fant stisne pest in zakriči, da so mu beli ubili očeta. Pripoved je dialoška in brez izrazitejše metaforike.

V noveli *Sonce v taborišču* je pozornost usmerjena na različno socialno in izobrazbeno strukturo internirank, na podlagi česar se oblikujejo skupine in hierarhični odnosi med njimi. V barakah se nahajajo revolucionarke, ostarele, težko premikajoče se ženske, meščanke, beračice, dekleta, žene in matere z otroki. Nekatere so dobivale od doma pakete s hrano, druge so živele samo od menaže iz kotlov. Najrevnejše so vaške Čabranke z otroki. Italijani so jim požgali domove in nimajo več nikogar, zato nikoli ne dobijo paketov. Posamezne skupine se oblikujejo znotraj barake ali med posameznimi barakami. Pazniki priganjajo ženske na sonce. Bogatejše se pred barakami češejo, revne glodajo skorjico kruha in si hkrati obirajo cela gnezda uši, ki so bile stalne spremljevalke vojnih taborišč. Opisi obiranja uši so naturalistični. Ena od žensk celo izjavi, da so uši na Rabu objedle otroka.⁹ V noveli *Sonce v taborišču* so uši vzrok za

⁸ Murček je uhan z okraskom zamorčkove glave.

⁹ O razširjenosti uši v taborišču piše tudi Milena Mohorič v *Motivih z Raba* (1946).

zmerjanja, prepire in izogibanja med jetnicami. Nekatere so si jih redno čistile, druge, zlasti starejše beračice, so se jih navadile in živele z njimi. Pripoved o taboriščnem vsakdanu se zoži na posamezne dogodke okrog delitve paketov in na lačno mater z otroki, ki nikoli ne dobi paketa. Ob delitvi paketov mnoge Čabranke topo sedijo ali kričijo, da bodo umrle od lakote. Slabotni in lačni otroci pri ženskah, ki so dobile paket, zaman prosijo za skorjo kruha. Med internirankami ni več nobenega sočutja in solidarnosti, deluje le nagon preživetja. Nekatere so razdražljive, histerične, sebične in povsem otopele za bolečino drugih. Grozljivi so opisi lačnih otrok in izvajanja nasilja nad njimi. Neka branjanka zaloti fanta, Toneta in Francija, pri kraji prepečenca, ju začne zmerjati s kradljivo sodrgo, skače s škornji po njunih prstih in se pri tem še smeji. Druga dva lačna fanta, Marjan in Martin, oprezata okrog pisarne s paketi in opazujeta oficirja, kako je rezal marmelado in vrtal v slanino. V deževni noči fantje vdrejo v to pisarno. Fant, ki je le še »sestradana škržat«, prinese v barako materi in mlajšima otrokoma pravo pojedino. Na pogradu jedo, a naslednje jutro je sledila preiskava. Spet drugje lačne ženske kričijo na oficirje, ti pa jih priganjajo iz barak na sonce. Neka poštarica s Štajerskega jim zabrusi: »Na soncu se še črv posuši. Kruha, kruha nam dajte, svinje! Kruha!« (Jurca 1945: 23)

Novela *Požar* opozarja na nesoglasja in ideološke razlike, ki vladajo med internirankami v baraki. Kmetice molijo rožni venec ali bi rade spale, druge ženske, h katerim pripada tudi pripovedovalka, pojejo revolucionarne pesmi. Ko slišijo krik, da je nekdo zanetil požar, nekatere zbežijo na prosto in si sprva ogledujejo impresionistično opisano čarobnost zvezdne noči, nato sledijo dramatični in grozljivi prizori boja sebičnih in otopelih žensk za golo življenje. Iz barak se drenjajo matere z bosonogimi in koščenimi otroki ter ostarele in onemogle ženske, medtem ko mlajše skačejo skozi okno. Mnoge v temi iščejo svoje stvari in prebujajo speče otroke. Mlada mati prosi za pomoč žensko, da bi ji pomagala rešiti dete, ki ga je rodila v baraki. A ta jo neusmiljeno zavrne. Iz barak se še najmanj mudi beračicam. Sestradani fantiči poskušajo iztrgati neki ženski iz rok škatlo s hrano, ona pa se spravi nanje s pestmi in kriči, da jih bo do smrti pretepla (»S pestmi in stisnjenih zob je tolkla po otrocih, ki so se topli za skorjo, za hruško, za drobtino« (Jurca 1945: 40)). Interniranke same posegajo po bombah za gašenje, saj jim osebje taborišča ne pomaga, mlad vojak z gasilno bombo niti ne zna ravnati. Grozljiv je prizor travmatizirane Čabranke s prestrašenim dekletcem, ki naenkrat zbeži proti ograji z bodečo žico. Hoče se rešiti pred ognjem, posnemati velike rejene podgane, ki so v smrtni grozi preskočile ograjo in se zapodile preko polja. Dekletce se vzpenja po ograji, želi v svobodo, a vojak z oglednega stolpa ustrelil vanjo:

Za hip je Mimica pogledala navzgor, preko hiše. Kmalu bo rešena. Skočila bo na pot, ki pelje okrog taborišča, za trenutek se bo ustavila, potem bo drla

čez drn in strn, čez sveža, mlada polja, čez jarke, mimo vrb in murv, tja proti hribom, ki so se odražali na obzorju.

Drobno zrno se ji je zasekalo v prsi. Začutila je, kako ji po životu curlja v tankem curku. Samo še korak! Zameglilo se ji je pred očmi, razklenila je prste in padla po žični ograji vznak. (Jurca 1945: 42)

Italijanski vojaki so deležni obtožb in psov, vendar jih pisateljica ne slika samo črno. Izjema je v tej noveli podoba pretresenega vojaka, ko vidi, da je kolega ustrelil bežečo deklico. Novela se s sklene z naturalističnim opisom. Naslednje jutro po požaru Čabranke z otroki iščejo na pogorišču raztreseno hrano. Vojaki jih pri tem neuspešno odganjajo. Eden od njih pobere s pogorišča zadušeno podgano in jo obesi sestradani ženski za vrat. Ta je zbežala, koščeni Čabrančki pa so še naprej nosili v usta kostanje.

PRIPOVED O LJUBLJANSKI JEČI

V noveli *Beračice* je dogajanje umeščeno v ljubljanski zapor, kjer so aretiranke čakale na transport za italijansko taborišče. Pripovedovalka in njena prijateljica sta bili ujeti na Obrtni ulici. Znajdeta se v zaporniški sobi, kjer je vzpostavljena hierarhija. Ženske so si razdelile prostor, kmečke in gruntarske se odmikajo od beračic, ki so pristale v zaporu, ker so jih po ljubljanskih ulicah pobrali skupaj z demonstrantkami. Beračice stegujejo koščene roke, kmetice jih prezirajo in zmerjajo zaradi uši, ki jih imajo polna gnezda po obleki. Nekatere se nočejo očistiti, druge jih stiskajo in stresajo po tleh. Od beračic se prav tako odmikajo politične zapornice, ker so prepričane, da to žali njihov borbeni ponos. Tudi novinki si izbereta svoj prostor čim dlje od njih. V nadaljevanju se perspektiva zoži na pripoved o beračici Trezi, ki s svojo zgodbo o možu – ta jo je že pred leti zapustil – edina prinese v zaporniško sobo nekaj smeha. Poigravala se je z mislijo, da jo bo rešila hčerka, ki je ljubimkala z italijanskim majorjem. Vendar je bila kljub vsemu internirana v italijansko taborišče, kjer je vse bolj hiral in umrla v največji zapuščenosti. Novela *Beračice* opozarja na nestrpnost in predsodke do drugačnih, v tem primeru beračic, kakor tudi na problem pomanjkanja narodnega ponosa slovenskih deklet, ki so med vojno sodelovale oziroma ljubimkale z italijanskim okupatorjem.

V noveli *Upor* so kot socialna skupina ponovno izpostavljeni Čabranci. Nekatere Čabranke se komaj držijo na nogah, postajajo vse bolj brezbrizne in otopele, vendar kljub lakoti in ponižanju tudi v njih kakor v drugih internirankah še tli upanje, da se bodo rešile iz taboriščnega pekla. Pisateljica navaja, da je bila pred kapitulacijo Italije v taborišču Gonars zmeraj slabša hrana. Veliko jetnikov je od lakote pomrlo, zato so za internirance potrebovali celo

novo pokopališče. Jurca je v tej noveli pozorna na ideološke razlike med internirankami, na podlagi katerih se oblikujeta skupini vernih in nevernih taboriščnic. Slednje pripravljajo upor ob nuncijevem obisku taborišča, medtem ko so Čabranke in druge kmečke ženske pobožne in molijo iz prepričanja ali kar iz navade. Upornice vzklikajo protestna gesla (»Dol s farji!«), ob zahtevah po kruhu, svobodi in domovini se jim pridružijo tudi nekatere Čabranke. Ves tabor preraste v upor, nočejo nuncijevega blagoslova in nekatere začnejo peti pesem Hej Slovani. Sporočilo novele vsebuje misel o ideološki prevzgoji ljudi:

»So mislili, da nas bodo z obljubami podkupili!«

»Seveda,« je kriče razlagala strojepiska, ki je že od nekdaj smatrala za svojo največjo dolžnost, da se bori proti duhovnikom. »Je mislil, da ima pred seboj slovenske putke, ki so nič koliko poslale v Rim za zamorčke!« (Jurca 2014: 133)

PRIPOVEDI O TRPLJENJU V KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU RAVENSBRÜCK

Novela *Pa ne bomo jedle* pripoveduje o fizičnem in psihičnem nasilju nad internirankami različnih narodnosti v koncentracijskem taborišču Ravensbrück, o prisilnem delu za tekočim trakom Siemensovega obrata in uspelem upor delavk v obratu te tovarne zaradi odtegovanja že tako slabe hrane. Interniranke različnih narodnosti (Slovenke, Rusinje, Ukrajinke, Poljakinje, Čehinje, Belgijke, Francozinje idr.) so v tovarni le številke, z njimi ravnaajo kakor s čredo. Oblečene so v tanke, strgane obleke, na glavi imajo belo ruto, na nogah težke, lesene cokle. Pripovedovalka je pozorna na nacionalno pripadnost internirank, kako opravljajo delo, kako prenašajo mraz, strah, hudo lakoto, kolikšna je njihova kolektivna zavest, kako so odločne v upor zoper nadzornika in paznico, ki jih zverinsko pretepa. Iz pripovedi se razbira pripovedovalkina naklonjenost do slovanskih jetnic. Interniranke k upor zaradi odtegovanja hrane nagovorita Slovenki. Slovanke so nezaupljive do meščanskih, zlasti belgijskih in francoskih internirank, vendar pisateljica internirank po nacionalni pripadnosti ni povsem polarizirala. Med strahopetnimi so tudi nekatere Slovanke, za najbolj boječo je označena Čehinja Vanda, ki je dobivala od doma pakete, zato iz kotla niti ni jedla, a se je kljub temu bala upreti. A tudi ko Belgijke kršijo dogovor o stavki in paznico prosijo za hrano, jim ostarela belgijska učiteljica Bernardette očita, da so osramotile svojo državo pred vsem svetom. Politično opredeljene zapornice iz svoje skupine izločijo tudi kočevsko Nemko Herto, ki se je v tovarni z zagnanim delom prilizovala paznici in nadzorniku ter tožila druge delavke. Kakor drugje se je tudi v taborišču poskušala znajti, ponarejala je lističe za kosilo in jih prodajala Francozinjam

in Belgijkam za kruh. Zaradi njenega goljufanja so bile kaznovane vse ženske z odvzemom polovičnega obroka, čemur so se uprle in jim je tudi uspelo.

Pripoved Branke Jurca o delu in nasilju nad jetnicami je podobna spominskim pričevanjem žensk iz Ravensbrücka. V Siemensovem obratu je primanjkovalo izurjenih delavcev, odpor do dela je bil prisoten celo pri nemških mojstrih. Delavke so bile strogo nadzorovane, delale so z odporom, zaradi česar so bile kaznovane s stradanjem in pretepanjem. Opisi pazničinega izvajanja nasilja nad internirankami opozarjajo, da je ženska po brutalnosti nad delavkami lahko prekašala tudi moškega. V noveli izstopa lik paznice Julike, ki je bila po mnenju delavk in nadzornika najbolj vražja in sposobna vsega. Ženske se v tovarni niso smele pogovarjati, paznica v visokih in težkih škornjih je hreščeče kričala na njih in se jim prezirljivo posmehovala ali celo rogala. Odtegovala jim je hrano, deležne so bile nenehnih preiskav in ponižanj. Pred njo so se morale do golega sleči. Vpričo drugih jih je prostodušno pretepala. Med drugim je zahtevala od žensk, da so povsem gladko počesane, sicer jih je kaznovala tako, da jim je odrezala lase. Zanj so bile le tatice, ničvrednice ali smeti. Interniranke so se je bale, a so se ji tudi upirale. Fizično obračunavanje se je udomačilo tudi med internirankami samimi. Živalske metafore za paznico – interniranke pravijo, da ima jastrebove oči ali jo imenujejo kača – ponazarjajo njeno razčlovečenost in krutost.

Novela *Maščevanje* je osredinjena na dogodke aprilskih dni leta 1945 v koncentracijskem taborišču Ravensbrück, ko so nacisti zaradi približevanja sovjetske vojske že praznili taborišče. Jurca se je v tej noveli brez posebnega obtoževanja vživela v duševnost Ukrajinke Vere, blokove, ki je nad jetnicami še do nedavnega vihtela bič, a ubesedila tudi grozljivo maščevanje razjarjenih taboriščnic nad njo. Vera se boji maščevanja taboriščnic in obenem želi na novo zaživeti. Skozi notranji monolog sledimo njenim prebujenim spominom na široka žitna polja in na pomlad v domovini. Rada bi napravila križ nad življenjem v taborišču in se vrnila domov, morda k sestri. Ko so Nemci preplavili Ukrajino, je odšla zdoma in si služila kruh po nemških tovarnah. Nato je pristala v taborišču, kjer je najprej delala za železnimi stroji, postala vodnica oddelka in nato še blokova. Dokler je imela oblast, so se ji taboriščnice prilizovale. Po nočnem prehodu sovjetske fronte mimo taborišča se je vse spremenilo. Razjarjena množica jetnic dobi moč, ona jim poskuša uiti, a se zapodijo za njo, jo zmerjajo s podlasico in obmetavajo s kamni. Pod težo velikega kamna se zgrudi in umre, razjarjene taboriščnice pa že iščejo novo žrtev. Podobno kot v prejšnji noveli so tudi v tej uporabljeni izrazi iz taboriščnega žargona (blokova, blokovstvo, oberinka), katerega sestavni del so tudi živalske metafore za esesovske paznice in stražarje ter za redarke in starešinke blokov (stari lisjak, gestapovski pes, podlasica, gadi idr.). Grožnja razjarjenih taboriščnic, da se bodo maščevale vsem »gadam, ki so jim pili kri«, odpira

moralno-etična vprašanja o žrtvah vojnega nasilja in o njihovi sposobnosti odpuščanja. Maščevanje nad krvniki ni bil pisateljičin način razmišljanja. Kot interniranka dveh koncentracijskih taborišč je predobro vedela, da zlo rodi le še hujše zlo in vodi v popolno razčlovečenje. Pripovedovalcina empatija do blokove, ki jo ubijejo razjarjene taboriščnice, nakazuje potrebo po spravi in odpuščanju že leta 1945. Podobne misli se razbirajo iz dokumentarnega filma *Die Frauen von Ravensbrück* režiserke Lorette Walz.¹⁰

Novela *Pot v svobodo* zaključuje zbirko taboriščnih novel *Pod bičem* in tematizira vse bolj kaotične razmere ob praznjenju ženskega koncentracijskega taborišča Ravensbrück in marš jetnic, ki so jih priganjali nacisti v begu pred Rusi proti taborišču Malchow, kjer so jih nameravali naložiti na ladje in utočiti v morju.¹¹ Branka Jurca se v prvem delu novele *Pot v svobodo* osredinja na kaotične razmere v taborišču, agresivnost in surovost nacistične uprave. Paznice ob bližajoči se sovjetski vojski v taborišču ne morejo več zagotoviti železne discipline in se zverinsko izživljajo nad jetnicami, ki se vse bolj upirajo delu in skrivajo po vseh možnih luknjah taborišča.

Podobno kot preživele taboriščnice v že omenjenem dokumentarnem filmu *Die Frauen von Ravensbrück* opisujejo pošastno podobo esesovskih paznic tudi slovenske interniranke iz Ravensbrücka, kakor lahko beremo v zborniku FKL *Žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück* (1971). Paznice v podobi pošasti so podrobneje opisane tudi v knjigi *Frauen in Konzentrationslagern Bergen-Belsen, Ravensbrück* (1994). Bile so surove, podivjane, agresivne, po večini tudi umsko zaostale nacistke, ki so imele nalogo, da so brezčutno in čim grše ravnale z jetnicami. Taboriščnice so obravnavale – tako so bile izšolane – kot družbeno in biološko manjvredna bitja. Če se je v njih prebudil čut človečnosti, so morale na prevzgojne tečaje, od koder se največkrat niso vrnile. Družile so se z esesovskimi stražarji in opravljale nadzorno službo v revirju, skladiščih, industrijskih obratih, na zunanjih deloviščih, skratka, povsod, kjer so se nahajale taboriščnice. Brcale so jih s težkimi škornji, pretepale s pestmi ali z bičem ter nanje ščuvale tudi dresirane volčjake. Za taboriščnice so si izmišljevale nečloveške kazni, jih po ure in ure pustile stati povsem nage. V mrazu in snegu so jih polivale z mrzlo vodo, nanje so grozljivo kričale, jim odtegovalle hrano, zapirale v bunkerje idr. Tudi na risbah so prikazane kot

¹⁰ Dokumentarni film je nastal leta 2005 na podlagi intervjujev z več kot dvesto jetnicami iz vzhodne in zahodne Evrope, ki so preživele grozo v koncentracijskih taboriščih Moringen, Lichtenberg in Ravensbrück. Čeprav so preživele toliko nasilja in ponižanj, iz njihovih pripovedi ni razbrati obtoževanja ali sovraštva (<https://www.youtube.com/watch?v=gY2vUufKrek>. Ogled 3. 2. 2016.).

¹¹ Esesovske enote so začele prazniti taborišče 27. aprila 1945. Dne 30. aprila 1945 so sovjetske vojaške enote prispele v Fürstenberg, osvobodile taborišče Ravensbrück in do 3. maja 1945 dosegle še interniranke na maršu ter jih prav tako osvobodile (Schäfer 2002: 16).

pošasti; visoke in krepke stojijo razkrečeno v visokih škornjih, divje gledajo in mahajo z bičem. Ob sebi imajo pogosto tudi dresiranega psa. Med paznice je nacistični aparat sprva sprejemal le krepke in visoke ženske, ki so že z zunanostjo zbujale strah in trepet. Pozneje so jih potrebovali zmeraj več in so nameščali tudi manjše. Premoč nad taboriščnicami so nemalokrat izrabljale tudi funkcionarke iz vrst taboriščnic (starešinka bloka, blokova, Blockälteste; starešinka sobe, štubova, Stubenälteste; kolonka, Kolonnenführerin) (Muser/Zavrl 1971: 64–66). Pri tem so nemalokrat pozabljale, da so bile tudi same taboriščnice. Prve taboriščnice funkcionarke so bile Nemke, Avstrijke, Čehinje in Poljakinje. Od Slovenk so bile na položajih le tri, ena blokova in dve redarki (Muser/Zavrl 1971: 68).

V noveli *Pot v svobodo* je v enem od prizorov s končnega marša predstavljena opijanjena paznica. Na sebi ni imela več uniforme, a je še zmeraj zverinsko kričala in klatila z bičem po internirankah, slovenske in ruske jetnice pa se ji maščujejo tako, da jo zvrnejo v jarek. V noveli razbiramo tudi pripovedovalnikino navdušenje nad zmagujočo sovjetsko vojsko in nesoglasja med slovenskimi taboriščnicami. Slovenke in Rusinje so prikazane kot najbolj bojovite upornice zoper policajke in blokove,¹² ki se po opisu ne razlikujejo od esesovskih paznic. Taboriščnice očitajo funkcionarke, da so vohunke in podrepnice, zanje uporabljajo tudi enake živalske metafore (psice, domači gadi) kot za paznice. Novelistični lik slovenske blokove¹³ ne nadzira le slovenskih taboriščnic, ampak tudi Francozinje in pripadnice drugih narodnosti. Utoplja se v črnogledosti in jadikovanju, slovenske taboriščnice pa ji očitajo, da ni bila nič boljša od drugih. Na precej razglašene odnose med slovenskimi taboriščnicami opozarja del pripovedi o evakuaciji taborišča. Slovenke se na zadnjem maršu precej strnjeno držijo na repu kolone, ker želijo tako kot druge

¹² Blokova je bila podrejena esesovski paznici. Odgovorna je bila za red in snago v bloku, nadzorovala je delitev hrane, oddajala in razdeljevala pisma, na apelu poročala število jetnic idr. Nekatere blokove so prevzemale esesovske metode (grobo pretepanje, kričanje, ovajanje), da bi se prikupile esesovskemu vodstvu in obdržale na privilegiranem položaju. Za jetnice so bili najhujši duševni pretresi, ko so ugotovile, da jih ne uničujejo samo esesovci in esesovci, temveč tudi lastni ljudje. Branka Jurca uporablja za starešinko bloka in sobe poljska izraza blokova in štubova, kakor so ju v taborišču uporabljale Slovanke in včasih celo Nemke.

¹³ Jugoslovanke so dobile svoj blok leta 1943, to je bil blok številka 7, vendar so bile v tem bloku tudi jetnice drugih narodnosti; Francozinje, Belgijke, Litvanke, Luksemburžanke, Nizozemke, Nemke idr. Junija 1943 je postala blokova komunistka Marija Vovk z Jesenic, vendar je na tem mestu ostala le do konca leta, ko so jo izpustili iz taborišča. Po pisanju Erne Muser in Vide Zavrl (1971: 68) naj bi bila prestroga, ukazovalna in tudi pristranska, česar rojakinje zagotovo niso mogle razumeti. Avgusta 1944 so jugoslovanski blok spremenili v bolniškega, Jugoslovanke (tako so bile največkrat vpisane Slovenke) pa so razdelili v glavnem po poljskih blokkih. (Muser/Zavrl 1971)

Slovanke zaviti s poti in počakati na sovjetsko vojsko, vendar v svojo skupino ne sprejmejo sonarodnjakinje in policajke Mare.

Slovenske taboriščnice, ki so bile v Ravensbrücku, v spominskih zapisih poudarjajo medsebojno solidarnost. Nekoliko drugačen pogled na njihovo sobivanje se razbira iz knjige Angele Vode *Spomini na suženjske dni*, ki jo je avtorica napisala po vrnitvi iz taborišča, tj. septembra 1946, in jo predložila Novi založbi, vendar je Finžgar zaradi Kidričevega nestrinjanja ni dal natisniti. Ta rokopis je prebrala tudi Erna Muser in avtorici očitala individualizem ter preveč meščanske poglede na svobodo (Vode 2000: 208). Angela Vode se je v taborišču Ravensbrück, kakor je razbrati iz njenih spominov, precej družila z Rusinjami in s Francozinjami, do Slovenk pa je bila mestoma precej kritična. Med drugim je zapisala, da med Slovenkami ni bilo zmeraj sožitja in da se niso znale notranje organizirati:

Še danes mi je nerazumljiv odpor, s katerim so nas sprejele rojakinje, ki so bile v taborišču že pred ljubljanskimi transporti. Padla je celo beseda »pritepenke« in »gospoda«. Priznavam, da smo bile marsikdaj nerodne tudi me »pritepenke«, ker za te vrste skupnost pač nismo bile vzgojene, toda če bi se starejše zavedale, da smo sestre po narodnosti, da smo sotrpinke, ki nas je privedel v taborišče isti vzrok, borba proti istemu sovražniku, da nas druži zdaj ista usoda, bi se zagotovo našla možnost boljšega sožitja. (Vode 2000: 258)

PREBUJANJE POMLADI V KONCENTRACIJSKEM TABORIŠČU RAVENSBRÜCK

Koncentracijska taborišča so bila praviloma grajena na neprijetnih mestih z namenom za čimprejšnjo psihično in fizično uničenje ljudi. V Ravensbrücku je pretežni del leta hladno, od junija do avgusta tudi zelo vroče. Preživele taboriščnice v spominskih pričevanjih poudarjajo neprijetno ostro podnebje: sivo, oblačno nebo, oster veter in hud mraz, tudi sneg, ki pa se zaradi vetra ni obdržal dolgo. Tudi v taboriščnih novelah Branke Jurca se kot stalnica pojavljajo opisi neprijetnih podnebnih in vremenskih razmer (mrzel veter, dež, sneg, sivo nebo) ter poudarjajo že tako neznosno bivanje in trpljenje internirank. O čustvenem doživetju prebujanja pomladi sredi mrzle in sive taboriščne pokrajine beremo tudi v noveli Branke Jurca *Pot v svobodo*. V Ravensbrücku – kraj je dobil ime po preletavanju vran – so jetnice nestrpno pričakovale zadnjo pomlad pred osvoboditvijo. Razpoloženski opis pomladi prebudi v otopelih taboriščnicah sredi groze in smrti voljo do življenja, celo misel na ljubezen:

Zunaj je bila zaspana, dremotna, tuja pomlad. Ozimina je kljub suši in mrzlemu vetru pognala in ozelenila puščavo onkraj žic. Drevje je vzbrstelo.

Prvo bukovje je ozelenelo. Tam zadaj nekje pa so nad jezerom zaplule kdo ve kakšne ptice in zapele svojo prvo ljubavno pesem. Pomlad. Spet pomlad v taborišču. Toda zdaj je bilo popolnoma gotovo, da je to poslednja pomlad za žicami. Nekaj novega je šlo skozi zrak. Nekaj, kar je polnilo grudi z nestrpnim pričakovanjem. (Jurca 1945: 111)

Tudi Angela Vode (2000: 276) piše, da se ji je ob prvem brstenju dreves zdela okolica taborišča Ravensbrück naenkrat znosnejša. V njej se je tedaj prebudilo novo upanje, ki se je prelivalo s skelečo bolečino in naplavilo vrsto misli na domačo pomlad.

SKLEP

Po koncu druge svetovne vojne je v pričevanja, spominske zapise ali literarna besedila o koncentracijskih taboriščih bolj ali manj vstopal diskurz komunistične ideologije in politike. Angela Vode navaja, da je bila zoper njo zaradi predčasnega izpusta iz taborišča Ravensbrück oddana ovadba in da je bila v zvezi z obnašanjem slovenskih sojetnic v tem taborišču tudi sama zaslišana (Vode 2004: 151). Branka Jurca je v svojih novelah pisala o nepojmljivi grozi življenja in smrti v koncentracijskih taboriščih Gonars in Ravensbrück, vendar taborišč poimensko ni niti enkrat navedla, prav tako ni nikjer podatkov o številu taboriščnic, kot lahko beremo pri Mileni Mohorič ali Maji Haderlap, ki je v romanu *Angel pozabe* po arhivskega gradivu navajala obsežne imenske sezname posameznih taboriščnic v Ravensbrücku, med katerimi je bila tudi njena babica.

Iz novel Branke Jurca razbiramo obtožbe nacističnega mučenja, avtoričino pripadnost socialistični ideologiji, simpatije s preprostimi delavkami in ruski-mi komunistkami, mestoma tudi rezerviranost do internirank meščanskega porekla in do katoliško opredeljenih Poljakinj. Toda pisateljica ni zašla v pretirano črno-belo slikanje taboriščne stvarnosti, razprla pa je paleto vprašanj o človeku kot moralno-etičnem bitju, o tem, kaj se dogaja z njim, ko ima oblast in je zaslepljen z ideologijo, do kod seže nasilje človeka nad človekom, kje se konča človečnost in začenja zverinskost, kako se obnaša razčlovečeni in ponižani človek do sočloveka in do svojega rablja ali od kod jemlje silno moč za preživetje in upanje. Taboriščne novele Branke Jurca, ki so izšle dva meseca po koncu vojne, so del kulturnega in zgodovinskega spomina na leta strahote ter dragocen literarni poklon vsem slovenskim ženskam, ki so v taboriščkih smrti delile usodo s taboriščnicami različnih narodov iz celotne Evrope.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Die Frauen von Ravensbrück. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=gY2vUufKrek>. Ogled: 3. 2. 2016.

Branka Jurca, 1945: *Pod bičem. Podobe iz taborišč*. Ljubljana.

Branka Jurca, 1953: »... *potem je zmagalo življenje*.« *Po pripovedovanju redovnice T. Š.* Ljubljana: Slovenski poročevalec.

Branka Jurca, 1958: *Stekleni grad*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Branka Jurca, 1984: *Rodiš se samo enkrat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Branka Jurca, 1939: Izgon. *Obzorja* 2. 410–417.

Branka Jurca, 1939a: Vrnitev. *Sodobnost* 7/7–8. 319–331.

Branka Jurca, 1939b: Kristina. *Sodobnost* 7/12. 563–567.

Branka Jurca, 1940: Ljubezen. *Sodobnost* 8/7–8. 324–329.

Branka Jurca, 1951: Medvladje. *Nova obzorja* 4. 214–221.

Branka Jurca, 1958: Medvladje. *Stekleni grad*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 41–61.

Branka Jurca, 2014: *Pot v svobodo*. Ur. Jožica Čeh Steger. Maribor: Litera.

Milena Mohorič, 1964: *Motivi z Raba. Zbirka feljtonov*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

Literatura

Silvija Borovnik (ur.), 2012: *Kliči me po imenu*. Izbor iz krajše proze slovenskih avtoric. Ljubljana: Študentska založba.

Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec (ur.), 1991: *Maribor skozi stoletja*. Maribor: Založba Obzorja.

Jožica Čeh Steger, 2014: Kratka proza Branke Jurca – o ženskih usodah, taboriščnem peklu in odporu proti ponižanju. V: Branka Jurca: *Pot v svobodo*. Maribor: Litera. 275–312.

Klaus Füllberg - Stolberg, Martina Jung, Renate Riebe (ur.), 1994: *Frauen in Konzentrationslagern. Bergen-Belsen, Ravensbrück*. Bremen: Ed. Temen.

Branko Hofman, 1978: Branka Jurca. *Pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 105–115.

Helga Glušič - Krisper, Matjaž Kmecl, 1967: *Slovenska književnost 1945–1965*. Ljubljana: Slovenska matica. 260.

Dragica Haramija, 2000: *Slovenska realistična avanturistična proza*. Videm pri Ptuj: GIZ GTP.

Branka Jurca, 1972: Branka Jurca o svoji knjigi *Rodiš se samo enkrat*. *Pionirski list* 25/6.12.

Darinka Kladnik, 1993: Z besedami do srca: dva pisatelja – Branka Jurca in Ivan Potrč. *Naša žena*, št. 6. 12–13.

Sabina Lešnik, 2013: *Stoletni mariborski most*. Maribor: Pokrajinski arhiv.

Marjeta Malešič (ur.), 2014: *Kopriva nikoli ne pozebe. 100 let spomina na Branko Jurca*. Kopriva: Športno kulturno umetniško društvo in turizem.

Jack G. Morrison, 2000: *Das Leben in einem Konzentrationslager für Frauen 1939–1945*. Übersetzt von Suzanne Klockmann. Zürich, München.

Erna Muser in Vida Zavrl, 1971: *FKL: Žensko koncentracijsko taborišče. Ravensbrück*. Ljubljana.

Primorski slovenski biografski leksikon. 7. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 599–600.

Matjaž Potrč, 2014: Matjaž Potrč o svoji mami. Dostopno na: <http://matjazpotrc.splet.arnes.si/clanki/> (Ogled: 9. 2. 2016).

Mara Samsa, 1952: Branka Jurca. *Primorski dnevnik*, št. 44 (20. 2. 1952). 3.

Silke Schäfer, 2002: *Zum Selbstverständnis von Frauen im Konzentrationslager. Das Lager Ravensbrück*. Berlin.

Angela Vode, 2000: *Spomin in pozaba*. Zbrana dela Angele Vode. Tretja knjiga. Ljubljana: Krtina.

Angela Vode, 2004: *Skriti spomin*. Ur. Alenka Puhar. Ljubljana. Nova revija.

THE CONCENTRATION CAMP NOVELLAS BY BRANKA JURCA: VIOLENCE, ANIMALISATION OF WOMEN, AND DECOMPOSITION OF PERSONAL IDENTITY

Summary

Branka Jurca (1914–1999) was born in Kopriva in the Karst region. During World War I her nationally conscious family moved to Maribor, where she went to monastic school for girls and colleague of education. In 1930s she socialised with revolutionary youth and started writing psychological and delicate social novellas, with which she co-created the eastern Slovene wave of Social Realism. After the capitulation of Kingdom of Yugoslavia, she joined the National Liberation Front and was active as a courier in Ljubljana. During World War II she was interned twice; the first time to the concentration camp Gonars, afterwards to Ravensbrück, a concentration camp for women, where she stayed until the end of World War II. Immediately after the liberation, in the summer of 1945, she published a collection of concentration camp novellas with the title *Pod bičem* ("Under the Whip"), which included nine novellas. The first five (*Murčki*/"The Moor's Head Earrings", *Srečanje*/"Meeting", *Sonce v taborišču*/"The Sun in the Concentration Camp", *Požar*/"The Fire", *Upor*/"Resistance") describe Gonars, one novella discusses a Ljubljana prison (*Beračice*/"Women Beggars"), and the last three tell about the suffering in Ravensbrück (*Pa ne bomo jedle*/"So we won't Eat", *Maščevanje*/"Revenge", *Pot v svobodo*/"The Path to Freedom").

The concentration camp novellas by Branka Jurca are about inhumane suffering of women internees, physical violence and psychological abuse, humiliation, terrifying hunger, poor

hygienic conditions, decomposition of personal identity, dehumanisation of women SS guards, national differences of the internees, and also about extreme vitalism and hope of liberation. The author's memories of the suffering in both concentration camps must have been still very much alive when the book *Pod bičem* ("Under the Whip") was published in 1945, but the novellas are nevertheless not first person narratives. She transformed the atrocities of the everyday life in concentration camps into mostly clear, realistic third person narratives with fictional characters as they were created by the war violence, concentration camp hunger, and struggle to survive. She did not emphasize her personal suffering, maybe also because of the sympathy for numerous internees, who were not able to escape the hell of death. Individual novellas have elements of the socialist ideology, but the author does not present an extreme black-and-white picture of the concentration camp staff and the internees, which makes these novellas even more valuable. The concentration camp novellas by Branka Jurca try to show how the authority, ideology, and power on the one side and the struggle to survive on the other deform a person's moral image.

DIE KONZENTRATIONSLAGER-NOVELLEN VON BRANKA JURCA: GEWALT, ANIMALISIERUNG DER FRAUEN UND ZERFALL DER PERSÖNLICHEN IDENTITÄT

Zusammenfassung

Branka Jurca (1914–1999) wurde in Kopriva in Karst geboren. Ihre nationalbewusste Familie zog vor dem Ersten Weltkrieg nach Maribor/Marburg, wo die Schriftstellerin die Mädchenklosterschule und Lehrerbildungsanstalt besuchte. In den 1930er Jahren verkehrte sie in Maribor mit der revolutionären Jugend und begann psychologische Novellen und Sozialnovellen zu schreiben, mit denen sie die ostslowenische Welle der Neuen Sachlichkeit mitgestaltete. Nach der Kapitulation des Königreich Jugoslawien trat sie der Nationalen Befreiungsfront bei und war in Ljubljana/Laibach als Kurierin tätig. Während des Zweiten Weltkrieges wurde sie zweimal interniert, zuerst in das Konzentrationslager Gonars, danach in das Ravensbrücker Konzentrationslager für Frauen, wo sie bis zum Ende des Zweiten Weltkrieg blieb. Gleich nach der Befreiung, im Sommer 1945, veröffentlichte sie eine Sammlung von Konzentrationslager-Novellen mit dem Titel *Pod bičem/Unter der Peitsche*, die neun Novellen umfasst. Die ersten fünf (*Murčki/Ohringe mit Mohrenkopf*, *Srečanje/Das Treffen*, *Sonce v taborišču/Die Sonne im Konzentrationslager*, *Požar/Das Feuer*, *Upor/Der Aufstand*) handeln von Gonars, in einer wird ein Ljubljanaer/Laibacher Gefängnis thematisiert (*Beračice/Die Bettlerinnen*), die letzten drei erzählen über das Leiden in Ravensbrück (*Pa ne bomo jedle/Dann essen wir nicht*, *Maščevanje/Die Rache*, *Pot v svobodo/Der Weg in die Freiheit*).

Die Konzentrationslager-Novellen von Branka Jurca erzählen von dem unmenschlichen Leiden der Internierten, der physischen und psychischen Gewalt, Demütigungen, furchtbarem Hunger, schlechten Hygienebedingungen, dem Zerfall der persönlichen Identität, den dehumanisierten SS-Aufseherinnen, den nationalen Unterschieden zwischen den Internierten, aber auch von extremen Vitalismus und der Hoffnung auf Befreiung. Die Erinnerungen der Schriftstellerin an das Leiden in beiden Konzentrationslagern waren zur Zeit der Veröffentlichung des Buches *Pod bičem/Unter der Peitsche* im Sommer 1945 ganz bestimmt noch sehr schmerzhaft. Trotzdem entschied sie sich nicht für eine Ich-Erzählung, sondern für eine sprachlich klare, realistische Erzählung in der dritten Person mit fiktiven Figuren, die die Kriegsgewalt, das Hungern im Konzentrationslager und den Kampf ums Überleben gestalteten. In den Erzählungen werden die Grausamkeiten des

Konzentrationslageralltags erzählt. Ihr eigenes Leiden wollte sie nicht besonders hervorheben, vielleicht auch wegen ihres Mitgefühls für zahlreiche Internierten, die sich aus der Hölle des Todes nicht retten konnten. Einzelne Novellen zeigen die Elemente der sozialistischen Ideologie, obwohl sich die Schriftstellerin keiner Schwarz-Weiß-Malerei des Personals und der Internierten bediente, was den Novellen noch einen zusätzlichen Wert gibt. Die Konzentrationslager-Novellen von Branka Jurca möchten zeigen, wie die Gewalt, Ideologie und Macht auf der einen Seite und der Kampf ums Überleben auf der anderen die Moral des Menschen entstellen.